

Literárna história rozpráva

Viera Žemberová (Prešov)

Abstrakt

Predmet záujmu o osobnosť, tvorivý a kultúrny štatút výnimočnej osobnosti slovenských spoločenských dejín, o Štefana Krčméryho, sa spája so slovenskou literárnou históriou a so skutočnosťou, že sa záverečná časť jeho tvorivého a osobného života v päťdesiatych rokoch minulého storočia beletrizuje. Anton Baláž z poznania literárnej histórie vyňal časť Krčméryho života v neliterárnych súvislostiach. Do času a do vývinu umiestnená látka a tematika, v ktorej sa zložitým spôsobom dotýka politikum a umenie, história a život jednotlivca, sa pričinením Antona Baláža premieňa na syntézu komorne utváranú z detailov života umelca, z osudu jeho umeleckých textov a dotvára svedectvo o skutočnostiach, názvoch, realitách a kontextoch dobového kultúrneho a literárneho života. Takýto zámer nasledoval prozaik, keď vydal beletrizované svedectvo o osude života všestranného umelca o slovenskej literatúre v 20. storočí.

Kľúčové slová

literárna história; súčasná kultúra; slovenská literatúra

Abstract

Literary Criticism Narrates

The subject of personal interest, the creative and cultural status of the outstanding personality of Slovak social history, about Štefan Krčméry, is connected with the Slovak literary history and the fact that the final part of his creative and personal life fades in the fifties of the last century. Anton Balage, from the knowledge of literary history, took part of Krčméry's life in non-literary contexts. In time and in development, a substance and subject in which the politics and art, the history and the life of the individual are touched, are transformed by Anthony Balage's synthesis into a chamber-synthesis synthesized from the details of the artist's life, from the fate of his artistic texts and complements the testimony of the facts, realities and contexts of contemporary cultural and literary life. This was followed by the prose writer when he published a fictional testimony about the fate of the life of a versatile artist about Slovak literature in the 20th century.

Key words

literary history; contemporary culture; Slovak literature

Sentencia o vzťahu času a reality, o nutnosti prijať svoju prítomnosť takú, aká je, to vytvára podmienky a okolnosti, teda zovšeobecnené podložia na život v jeho obsažnosti, odlišnosti aj rozličnosti pre všetkých a všetko, čo jestvuje tu a teraz, alebo z odstupu tam a vtedy. Spoločenské vedy majú viacero odborov, ktoré dotyk času a jeho obsahu objasňujú, a takú jedinečnú možnosť má aj literárna história. Literárna história rozpráva tým, ktorí rozumejú jej reči faktov, kontaktov, reakcií, následkov aj dôsledkov tak o umeleckej literatúre, literárnom živote, o atmosfére a praktikách v dobovom kultúrnom živote, o jedinečnosti aj o problémoch autorskej societe, pritom sa obracia na normy, ktoré uplatňovala spoločnosť. Látkou sa literárna história sama stáva predovšetkým pri vymedzovaní jej kontaktu s neliterárnymi východiskami, a to preto, lebo ich poznaním a uplatňovanými hodnotovými a nazeracími kritériami sa ňou aplikovaný materiál približuje realite dobového prepojenia spoločenského, politického a kultúrneho života. Na výskumnú tému sa literárna história dokáže premeniť buď pri dejinných syntézach zachytávajúcích vývin celku národnej literatúry, autorskej tvorby, alebo pri takých výkladových aj interpretačných úkonoch, ktoré obnovujú kauzálny kontakt navodzujúci význam či iba javový artistný/neartistný detail zo života autora, generácie, pri osude umeleckého smeru aj textu. Nezameniteľné, objektívne reflektované poznanie literárnej histórie poskytuje svedectvo obnovené faktom, priezviskom, inštitúciou či inými overiteľnými reáliami, ktoré v súkolesí procesu a jeho pohybu sa prostredníctvom autora, textu či poetologického alebo názorového, generačného programu zapojil do mozaikovo rekonštruovaných súvislostí dobového spoločenského, kultúrneho a literárneho života v päťdesiatych rokoch minulého storočia. Panoramaticky pripravený projekt, odvíjajú od osudu jednotlivca vymedzil historickou rekonštrukciou ústredné, neuralgické spoločenské okolnosti prepájaním reči autentického faktu a literárnej fikcie prozaik Anton Baláž: za pomoci literárnej histórie beletrizoval svedectvo o živote osudoch Štefana Krčméryho v súkolesí polstoročia slovenskej literatúry a spoločnosti v 20. storočí.

Ale teraz je to, čo je a musíme v tom žiť

Kultúrnou, ale predovšetkým literárnou udalosťou sa v roku 1996 stalo vydanie pôvodnej rukopisnej básnickej skladby Štefana Krčméryho *Slovo čisté*. Ján Števček doplnil jej vydanie „sprievodcom“, Krčméryho vesmírna báseň,¹ v ktorom ju označuje nielen za najslávnejšiu Krčméryho báseň, ale naznačil, že „patrí k najdramatickejším v celej slovenskej poézii“ a dopĺňa, že v knižnej podobe vychádza po jej nájdení v rukopisnom notese básnika, ale i to, že jej prvé knižné vydanie zodpovedá tomu, ako sa *Slovo čisté* uchováva „v rodine nášho básnika“.² Osobnostné a estetické zblížovanie literárneho vedca s básnikovým textom nachádza svoju ústrednú oporu v tvorcovom zápise: „*Nie je hanbou povedať žene slovo čisté a podpísanej mnohoznačným pseudonymom Ján Jesom*“. Ján Števček súvislosti vzniku básnickeho textu aj pseudonymu Ján Jesom objasňuje nezvratnými udalosťami v živote Štefana Krčméryho, nimi nastala „*autentická situácia jej vzniku, keď básnik zasiahnutý prvým nápo-*

1 ŠTEVČEK, Ján: *Krčméryho vesmírna báseň*. In: KRČMÉRY, Štefan: *Slovo čisté*. Bratislava: Tatran, 1996, s. 27–34.

2 Tamže, s. 27.

rom duševnej choroby pokúsil sa vymaniť z vnútorného rozporu pomocou vízie, ktorá bola odrazu psychodráma i geniálnou básňou“.³ Popri počiatku osobnej zdravotnej tragédie, ktorú si Štefan Krčméry uvedomoval a reagoval na jej silnejúce ataky tým, v čom spočívala jeho osobnostná sila a pri čom nachádzal nádej pre svoje tvorivé okolnosti, nastal čas na jeho komornú poéziu. Autor doslovu naznačuje prítomnosť dvoch podnetov. Na počiatku ide o silu básnického obrazu, aby sa prostredníctvom podobenstva odvíjala básnikova zvnútorňená viera a náklonnosť voči prírode, hudbe a husliam ako zúročenia ich prenikavého tvorivého a duchovného spojenia. Druhý podnet označil Ján Števec za „*pokus vniesť do básne akúsi črtu optimizmu*“, čo by umožnilo zblížovať sa s víziou vesmíru a „*diania i bytia rozvedeného do obrazu mora*“.⁴ Štefan Krčméry svoje vnímanie prepojenia toho, čo život utvára v jeho existencii a viere a dáva mu zmysel a hodnotu, uložil do verša „*Náš dom je Vesmír a náš hrad je Boh*“.⁵

Krčméryho⁶ neprehradiateľná prítomnosť v dejinách slovenskej kultúry sa vymedzuje ako účinkovanie talentovaného a dynamického subjektu, ktorý „patril medzi najaktívnejších predstaviteľov duchovného života“, čo sa zúročovalo po desaťročia ako jeho všestranná prítomnosť v spoločenskom, literárnovednom a umeleckom dianí, aby prinášala úžitok kultúre v jeho dobe tak doma, ako aj v zahraničí. Spoločenské a profesijné kontakty neustali ani vtedy, keď sa naliehavejšie a o čosi neskôr aj nezvratne prihlásilo jeho aler ego Ján Jesom⁷. Po študijnom pobyte v Paríži⁸ a v Prahe⁹ mu pomocnú rúk podala rodina Tomáša G. Masaryka, Krčméry ho obdivuje a v písomnostiach jeho filozofiou kultúry overuje vhodnosť nových kultúrnych a spoločenských pohybov v desaťročí, ktoré je jeho posledným. Do Švajčiarska vďaka Alici Masarykovej odcestoval v roku 1933 na liečenie s manželkou Helou¹⁰. V Ženeve sa venoval prozaickému „dialógu“ hudby a filozofie, minulosti a prítomnosti, ktorý kráča európskymi cestami umenia a vedy, aby spracoval osobne motivované skúsenosti z pobytu v krajine; text zostal za jeho života v rukopise.

Podnetným literárnohistorickým a biografickým prehĺbením archívne dostupného, ale literárnohistoricky nezverejneného výskumu o osobnosti a nepublikovanej tvorbe

3 Tamže, s. 28.

4 Tamže, s. 32–33.

5 Tamže, s. 22.

6 Štefan Krčméry (1892–1955) svoju prítomnosť v slovenskom kultúrnom prostredí naplnil v role „básnika, literárneho historika a kritika, prekladateľa, kultúrneho publicistu, redaktora“, organizátora kultúrneho a osvetového života a utváral profil obnoveného časopisu Slovenské pohľady. Publikoval pod pseudonymom Eška, ujo Štefan, Ján Jasom.

7 Preberáme časosled Krčméryho onemocnenia, ktoré ustaľuje diagnóza schizofrénia: v jeseni 1931 sa prejavujú prvé príznaky duševnej vyčerpanosti a s ňou spojené problémy, v roku 1932 sa lieči na Orave, v rokoch 1933 v Ženeve a pokračuje po návrate zo Švajčiarska v rokoch 1933–1934 v liečení v Prahe. Po návrate na Slovensko žije s matkou v Nitre (1936), presťahuje sa do Martina (1943–1947), vráti sa do Bratislavy (1947–1949), od roku 1949 do smrti v roku 1955 žije a literárne pracuje v liečebnom zariadení v Pezinku. Krčméryho telesné pozostatky boli v roku 1991 prenesené na Národný cintorín v Martine.

8 Krčméry absolvoval študijný pobyt v Paríži v roku 1920–1921.

9 V roku 1930 Štefan Krčméry na Filozofickej fakulte Karlovej univerzity obhájil prácu *Príspevok k dejinám básnickej školy Štúrovej* a stal sa doktorom filozofie.

10 Hela Krčméry (1902–1970) vydala *Puknuté husle. Spomienky na Štefana Krčméryho*. Bratislava: Slovenský spisovateľ, 1967. Deti Krčméryovcov: Jela Krčméry-Vrteľová a Ivan Krčméry.

Štefana Krčméryho sa stala publikácia Anny Zelenkovej *Veci na dne duše*.¹¹ Podtitul publikácie spresňuje, ide o „dva neznáme rukopisy Štefana Krčméryho“, o beletristický rukopis *A ešte letiace tiene*¹² a literárnohistorickú reflexiu *Vajanský*.¹³ Krčméryho práca na ním žánrovo vymedzenom románe *A ešte letiace tiene* a literárnohistorickom texte *Vajanský* spája s jeho pobytom v tridsiatych rokoch v Prahe a vo Švajčiarsku, na čo upozorňujú do publikácie zaradené korešpondenčné kontakty, ktoré Štefan Krčméry adresoval Masarykovej dcére Alici¹⁴ a Jozefovi Škultétymu¹⁵.

Krčméryho „dobový“ portrét Svetozára Hrubana (popri inom aj martinského stroju literárneho a kultúrneho života) a autorský literárnohistorický profil Vajanského vznikali s osobným a sofistickým zaničením a z literárnohistorického popudu poznať, porozumieť a sprostredkovať hodnotu Vajanského účinkovania v slovenskej a slovanskej kultúre na prelome dvoch storočí. Vyrovnávanie sa s osobnosťou Svetozára Hrubana Vajanského má viacero rovín, tie sú iniciované serióznou historickou znalosťou reálií a súvislostí tak osobných, ako aj tvorivých, s prejavenu autorskou náklonnosťou a porozumením voči jeho názorom a normám kladeným na život vzdelanca, ale zaväži najmä to, že názorov korelujú predovšetkým s Krčméryho európskou zorientovanosťou¹⁶. Súvislosti, výboje aj tradícia spôsobili, že jedným z podnetov, prečo sa znova vracáť k osobnosti SHV znamenalo rozhodnutie, poučene, detailne a vhodne „obnoviť“ vo vzdelávacej praxi predovšetkým výklad Vajanského „konzervativizmu“. Krčméry rozdelil kompozične svoju štúdiu o Vajanskom dotvorením a vysvetľovaním nielen kontextu jeho širokých záujmov a rozhladenosťou v dobovom umení, jeho znalosťami a kritickým komentovaním výtvarného umenia, postoja k ruskej literatúre a ku generácii otcov literárneho romantizmu. Špecifickým interpretačným zámerom sa stalo objasnenie jadra Vajanského zložitého vzťahu k výskumu Jaroslava Vlčka o slovenskej romantickej literatúre.

Švajčiarske dejiny, osobnosti vedy a umenia tematicky, docenenie nenahraditeľnosti šťastného či rozorvaného intímneho prostredia podnietili Krčméryho v prozaickom texte *A ešte letiace tiene*, k podobenstvu, ktorým prekračuje priestorové aj nazeracie vymedzenie realistickej slovenskej prózy z prelomu dvoch storočí a prikláňa sa k modernej, personalizovanej próze výrazne intelektuálneho ladenia. Štefan Krčméry v „románe“ *A ešte letiace tiene* modeluje literárne „výpravne“ vyrozprávaný vzťah s dotykmi medzi anglickou,

11 ZELENKOVÁ, Anna (ed.): *Veci na dne duše. Dva neznáme rukopisy Štefana Krčméryho. A ešte letiace tiene; Vajanský*. Martin: Matica slovenská – Praha: Slovanský ústav AV ČR, v. v. i., 2012.

12 Rukopis Štefana Krčméryho *A ešte letiace tiene* vkladá do autorského i dobového literárneho kontextu Anna Zelenková v úvodnej kapitole *Súkromný pútnik životom* (In: ZELENKOVÁ, Anna, ed.: *Veci na dne duše*. Op. cit., 2012, s. 7–19). Rukopis v publikácii je na stranách 24–83.

13 Rukopis Štefana Krčméryho *Vajanský* vkladá do autorského i dobového literárneho kontextu A. Zelenková v úvodnej kapitole *Skromný pútnik životom* (In: Tamže, s. 7–19). Rukopis v publikácii je na stranách 88–151.

14 Krčméryho listy sú adresované Alici Masarykovej s datovaním 10. 1. 1933 (s. 153–154), 10. 3. 1933 (s. 155–156). Krčméry prejavoval vďaka A. Masarykovej za ústretovosť i reálnu pomoc pri jeho liečebnom pobyte vo Švajčiarsku. Bližšie pozri ZELENKOVÁ, Anna: *Skromný pútnik životom a Edičná poznámka*. In: ZELENKOVÁ, Anna (ed.): *Veci na dne duše*. Op. cit., 2012, s. 159–164.

15 List Krčméryho adresovaný Jozefovi Škultétymu nie je autorom listu datovaný (In: ZELENKOVÁ, Anna, ed.: *Veci na dne duše*. Op. cit., 2012, s. 157–158).

16 Ako margináliu pripomíname rovnaké zaujatie za osobnosť Vajanského v genologicky koncipovanej syntéze ŠTEVČEK, Ján: *Dejiny slovenského románu*. Bratislava: Tatran, 1988.

francúzskou a slovenskou kultúrou, jej tvorcami aj adresátmi, medzi svojou autorskou nazeracou výpravnosťou pri rozvíjaní témy a spôsobom personalizácie neliterárneho kontextu s jeho príbehovou literárnou transformáciou. V Ženeve, v jej prírode, v prítoku i mestskom prostredí sa „rozhybe“ spoločenský, literárny, osobný kontakt medzi slovenským študentom, ale epicentrom zostáva predsa len verifikovateľné a literárne zapojené beletrizovanie autorského vzťahu „romantického“ Byrona a „realistického“ Rousseaua. Krčméry nezaprel svoju poučenosť, filozofickú i estetickú vyhranenosť, obdivne pomeriavanú dokonalosť Prírody, jej atak na ohraničené možnosti jednotlivca. Glosuje, naznačuje sentencie, nebráni sa gnómam, nasycuje dvojlíniu „príbehu“ vedomostnými a geografickými informáciami, využíva čas i priestor, čo napríklad znamená i to, že „zabýval“ v prímeroch, odkazoch viaceré známe osobnosti európskej kultúry a vedy, frázami z francúzštiny a pointami duchovného ukotvenia pravdy a poznania vypovedá o tom, čo sa dá a čo sa môže očakávať od života v jeho „veľkosti“ i „všednosti“, na ktorejkoľvek jeho „strane“. A predsa sa v rukopise presadí rozprávačom neskrývaný pocit samoty, cudzoty, opustenosti, bezmocnosti, ktorý sa nevytráca a neobíde ani personalizovaných titanov európskej kultúry spreď storočí v Krčmérym esteticky vyťaženom rozprávaní o podstate, zmysle, hodnote i naliehajúcej potrebe umenia pre samotného tvorca a pre tých, ktorí súc pripravení, porozumejú pointám autorovej stratégie.

To, čím Anna Zelenková utvorila pôdorys z archívnej „bibliografie“ Štefana Krčméryho, možno pracovne predpokladať, že inšpirovalo pri zamýšľanej stratégii textu prozaika Antona Baláža, jeho výslednú „vrstevnatosť“ v mene beletrizovaného panoramatického náčrtu toho, čo vytvorilo – z odstupeu – dramatické dominanty v päťdesiatych rokoch pre zábery a činy slovenskej spoločnosti a kultúry. Návrat k archívnemu výskumu Krčméryho literárnej pozostalosti podnietil tak užitočný záujem o jeho osobnosť a o široký záber jeho nezvyčajne aktívnej kultúrnej a výskumnej aktivity, našiel pokračovanie v prozaickom texte Antona Baláža *Povedz slovo čisté*¹⁷. Prozaik si za látku a tematiku žánrovo hybridného prozaického textu zvolil Krčméryho roky života s progresívnou chorobou, ktoré boli strávené v liečebni v Pezinku. Príbeh básnika a prekladateľa, duchovne výrazne sa presadzujúce osobnosti aj v „uzavretom“ okolí vytvorenom z priestoru a prostredia pezinskej liečebne obalil prozaik spoločenskými udalosťami päťdesiatych rokov v občianskom, profesijnom a vysokoškolskom prostredí. Samostatnú líniu, zovretú konfesiou a vierou, ktorá prekračuje v dejinnom kontexte samotného Krčméryho, naviazal Anton Baláž na osobnosť a činnosť Jána Petrika a na prežívajúce hodnoty duchovnej literatúry a kultúry aj v dramatických päťdesiatych rokoch. Osobnosť Jána Petrika umožnila autorovi v náčrte pripomenúť z osobných dejín Štefana Krčméryho jeho teologické štúdiá, kaplánovanie v Krajnom a v Bratislave,¹⁸ kým sa rozhodol spojiť svoj svetský a osobný život s umením a kultúrou. Rovnako zovreté prostredím, verifikovateľnými postavami akademikov z odboru slovenčina a literárna veda pôsobia aj rozvíjanie beletrizovanej vysokoškolskej línie filozofickej fakulty, personalizovaných učiteľov a literárne postavy študentov, ktorú rozohrá, udržiava, rozvíja a spresňuje protagonista Jakub, prichádzajúci z vidieka do veľkomesta, nielen na štúdiá, ale

17 BALÁŽ, Anton: *Povedz slovo čisté*. Bratislava: Literárne informačné centrum, 2017.

18 Štefan Krčméry pôsobil ako evanjelický kaplán v Krajnom v rokoch 1915–1916 a v Bratislave v rokoch 1917–1918.

aj k príbuznému v službách Štb, neskôr prevádzkovateľa pohostinstva. Nasycovanie textu reálnymi osobnosťami a postavami z dobového spoločenského, politického, akademického, vydavateľského, časopiseckého, literárneho, konfesijného a medicínskeho prostredia nielenže „rozlomilo“ žánrové kontúry, ale aj tematizované podložie textu *Povedz slovo čisté*¹⁹, čím sa autorov zámer kompozične aj svojou dynamikou narácie a posúvania fabuly zasekol „Na pomedzí reality a literárnej fikcie“²⁰. Ladislav Čúzy naznačil predpokladané rozpačité prijatie roly, ktorú literárny Jakub sprostredkúva okolo výrazných osobností slovakistiky na bratislavskej filozofickej fakulte v päťdesiatych rokoch: „*Ktovie, čo by o tejto časti románu povedal napríklad zobrazený, vtedy začínajúci pedagóg, neskorší profesor Ján Števec*“²¹. Inak by to najskôr bolo asi aj s reakciou Andreja Mráza, či s viacerými vydavateľskými pracovníkmi, ktorí sa s Krčméryom stretali v Psychiatrickej nemocnici Philippa Pinela v Pezinku.²² Autor rekonštruuje realie, ako sa v liečebni špecializujúcej sa na ustálenie zložitého zdravotného stavu Krčméryho, na medicínsky ústretovo vznikajúce podmienky na pokojnú básnikovu literárnu prácu, ústretové vytváranie ľudských kontaktov básnika s postavami s občianskymi priezviskami a činy zahrnuté do možného správania vedenia liečebne voči tlaku politickej moci, ktoré podstupujú primár liečebne (MUDr. Matulay) a básnikova ošetrujúca lekárka (MUDr. Orlovská). Prozaik, súc si vedomí žánrového hybridu naznačil, že „*žiadne zdravotné záznamy o Š. Krčméryom ako pacientovi sa v Pezinku nezachovali*“²³, preto kompozičným a časovým zdrojom na rekonštruovanie „života“ básnika v liečebni využíva denník sekundárky²⁴, ktorý zachytáva nielen záznamy dotýkajúce sa básnika, ale aj primára, personálu a pracovných situácií v liečebni, ďalej návštev z vydavateľstva či literárnej obce vyhľadávajúce básnika Krčméryho. Do zápisov v denníku sekundárky sa dostali aj zážitky z osobného a rodičovského súkromia básnika. Paradoxne sa ošetrujúca lekárska v denníkových záznamoch raz prejaví ako sofistikovaná súčasníčka, inokedy jej komentáre ju zrádzajú naivitou a nechávajú ju typovo, vzdelanosťou, podsunúť sa pod autorom textu zamýšľaný a dostredivý „bod“ v rekonštrukčne komponovanom rozprávaní príbehu okolo chorého Štefana Krčméryho. Z rozhodnutia autora Antona Baláža sa sekundárna lekárka zapojí sujetom do vzťahu s vysokoškólakom Jakubom, popri jeho citových vzťahoch s vysokoškóláčkou Erzsébet a z rodiska nezabudnutej vincentky Lotky Laššákovej; o Jakubovi možno predpokladať, že sa stal literárnym odrazom autorových osobných skúseností zo štúdií a politických praktík doby (Rudolf Drobný) podľa ním beletrizovaných zdrojov informácií, rekonštruovaných rozhovorov a ďalších, početne obnovovaných kultúrnych doplnkov z literárneho života a jeho realizácie. Najskôr sa týmto prepájaním faktu a fikcie sa pre prozaika ukázalo prichodné prepojenie dvoch kompozičných línií: tej v liečebni a tej mimo liečebne, ktoré voči seba vystupujú kontrastne, teda ako ustálená pravidelnosť a rešpektované pravidlá chodu liečebne a stupňujúce sa politické a mocenské napätie v spoločnosti.

19 ČÚZY, Ladislav: *Na pomedzí reality a literárnej fikcie*. Knížná revue 27, 2017, č. 9, s. 21–22.

20 Tamže.

21 Tamže, s. 22.

22 Predovšetkým ide o dr. Gabriela Rapoša, ktorý konzultoval s básnikom vydanie výberu z jeho poézie a autorizovanie životopisu, ktorý Slovenský spisovateľ pripravoval na vydanie.

23 BALÁŽ, Anton: *Povedz slovo čisté*. Bratislava: Literárne informačné centrum, 2017, s. 452.

24 Záznamy v denníku sekundárky začínajú dátumami 6. 5. 1953 a končia 16. 11. 1954.

Druhá Hela

Ambícia autora textu *Povedz slovo čisté* spočíva v úsilí sústrediť dostupný autentický materiál spojený so Štefanom Krčméry, ktorý má nespochybniteľnú literárnohistorickú aj biografickú hodnotu, čím dotvára prostredníctvom „reči“ faktov, dokumentov, záznamov jeho osobnostne krehký a tvorivosťou zanietený portrét všestranného umelca a intelektuála. Kostnaté kompozičné zosúladienie sekvencií z Jakubových spomienkových návratov do rodiska, detailné personálne zhodnocovanie predmetu odboru literárna veda a personalizovaných akademikov z jeho štúdií, najvydarenejšie sa pre súčasníka prejavil zámer panoramatického obrazu doba a jej súčasník, pri ilustrovaní literárnymi prostriedkami vytvoreného spoločenského a politického kontextu päťdesiatych rokov prostredníctvom vysokoškolákov toho istého študijného odboru, ale odlišných príbehov aj osudov, Jakuba a Rudolfa. Päťdesiate roky vypovedajú samy, ide o autenticky vyznievajúce aktualizácie výpovedí, rozhovorov, rodných mien alebo iba priezvisk neprehliadnuteľných osôb a postáv slovenskej literárnej kultúry, lekárskej vedy a duchovného života. Závaž, ktorú kompozícia textu uniesla v blokových sekvenciách s odlišnou dynamikou a nerovnakého významu pre príbehovú líniu textu má diferencovaný prístup, či dosah na samotného Štefana Krčméryho v liečebni. Panoramatickosť prevládla pri radení jednotlivých „tematických“ mikroblokov, ktoré formálne v príbehovej línii zoraďujú zápisy v denníku sekundárnej lekárky, čím sa obmieňajú udalosti v blokoch z faktu, z literárnej fikcie a výkladového prístupu k jednotlivým neliterárnym postavám, i tak sa môže prejavíť ich mravný a profesijný prístup k študovanej alebo vykonávanej profesii a k žitej spoločenskej skutočnosti.

Antona Baláža zaujal prístupný dokumentárny, či inak autentický materiál, ktorý uchoval informáciu o pobyte prozaičky, partizánky, lekárky poľského židovského pôvodu, Hely Volanskej v pezijskej liečebni, ktorým sa usilovala oddialiť pre ňu nebezpečný neliterárny problém s politickou mocou v päťdesiatych rokoch. Kontakt Krčméryho a Volanskej sa pretína na rodnom mene Hela (Krčméryová, Volanská): „*Volanská ho dovtedy nikdy nevidela ani na fotografii, ani raz sa nestalo, aby sa v diskusii slovenskej spisovateľskej sekcii, v referátoch na zjazde, v článkoch v Kultúrnom živote alebo v Pravde stretla s jeho menom či už v pochvalných, či odsudzujúcich súvislostiach. Ale teraz jej stačí jediný pohľad na muža s vejcou sivou bradou a hneď jej vyklzne z úst: To je Krčméry?*“²⁵ Volanskej stretnutie s Krčmérym v liečebni v Pezinku sa v jej osobnom živote uchovalo ako emotívna, komorná miniatúra. Napokon jej útek z budmerickej spisovateľskej akcie do parku pezijskej liečebne, na ňou zamýšľanú „odbornú stáž“, ju pred štátnou bezpečnosťou neochránilo, našli ju a odviezli do Prahy: „*o tých tatrpláncoch z Prahy. Tak aby ste vedeli, prišli už v noci, ale Šípek im odmietol otvoriť rampu, lebo sa mu nechceli legitimovať. Aj vytiahli búchačky [...] tiež vytiahol pridelenú závodnú zbraň, a tak odtiahli spátky do spisovateľského kaštieľa. Čo na to poviete?*“²⁶ Pre Krčméryho sa ich krátke stretnutie spojilo s menom Hela, pre básnika to bolo nežné oslovenie milovanej manželky, ktorú v básni Slovo čisté vyzval veršom: „*Tvoj*

25 BALÁŽ, Anton: *Povedz slovo čisté*. Bratislava: Literárne informačné centrum, 2017, s. 100.

26 Tamže, s. 163.

*som, rec mi: Tvoja som!*²⁷

Hela Volanská sa v próze *Ako na cudzej svadbe* (2009)²⁸ literárne vyrovnala so svojou trpkou osudovou skúsenosťou, pri ktorej si žánrovo vypomáhala postupmi rekonštrukcie a spomienkovou prózou. Genéza názvu prozaického textu má výrazný osobný kontext, o ktorom sa zmienila pri stretnutí Krčmérymu: „*Matka mi vtedy napísala: Keď sa budeš hanbiť za vlastné meno [Chaja Wolfowitz]²⁹, celý život sa budeš cítiť ako na cudzej svadbe. Chaja... Stisk Krčméryho rúk povolí, chlad v očiach sa zmení na zvedavosť*“.³⁰

Pre literárnu históriu má význam zosúladiť sekvenciu z pezinskej liečebne s Volanskej rozhodnutím objasniť svoje osobné dejiny, ich dôsledky, ktoré sprevádzali jej občiansky a ľudský osud: „*Povedala, že viac ako rôzne bojové akcie, ktoré zväčša aj tak spočívali v ústupe a ukrývaní s pred nemeckými trestnými komandami, ich bude zaujímať jej lekárske pôsobenie v partizánskom oddiele, ktorý viedol sovietsky parašutista, major Kropov*“.³¹ Napokon niečo napovie výskum moderného slovenského románu³² a dopovie nie málo látkový a tematický apriorizmus Volanskej diela, ktoré bolo tematicky a problémom iniciované predovšetkým krutou osobnou neliterárnou skutočnosťou. Do tejto sekvencie prozaickej autorskej biografie patrí aj zdôvodnenie literárneho mena, ktoré prerozprávala Krčmérymu takto: „*v prvej knihe, ktorú som napísala o Povstaní, som sa chcela vrátiť, priznať k Chaji Wolfowitz, aby som nemusela celý život prežiť ako na cudzej svadbe, ale povedali mi, že komisárka partizánskeho oddielu, predtým ilegálna pracovníčka a na obálke bude všetkým biť do očí Chaja... tak som to vzdala*...“.³³

Genologicky a poetologicky sa román *Ako na cudzej svadbe* pre literárnu históriu včleňuje do záverečnej časti, do doznievania druhej epickej syntézy, do oslabenia tematického historizmu v slovenskej románovej tvorbe desaťročia a do autorského útlmu memoárovej a autobiografickej tvorby autorov staršej literárnej generácie, ktorá výrazne zasiahla koncíznosťou výpovede aj kultúrnou pamäťou a estetickými aj noetickými hodnotami do aktuálneho, vnútorne sa diferencujúceho literárneho života od šesťdesiatych rokov.³⁴ Personalizovaná látka, téma, autentická narátorka, fabula, ale aj reč literárnej výpovede zachytávajú z jediného bodu, tým sa stala intímna a občianska pamäť narátorky, udalosti

27 Tamže, s. 24.

28 Prvé vydanie autobiografického románu *Ako na cudzej svadbe* patrí do konca osemdesiatych rokov.

29 Hela Volanská, občianskym priezviskom Chaja Wolfowitzová (1912–1996). Prozaička Hela Volanská „vstúpila do slovenskej literatúry ako autorka vojnových a povstaleckých próz (*Stretnutie v lesoch*, 1948; *Tajomstvo*, 1950), neskôr reportáží zo zahraničia (*Kvet paprade*, 1961; *Planéty*, 1965, *Domino*, 1966) a napokon románov z lekárskeho prostredia (*Jed*, 1957; *Siahni si, ako ma to bolí*, 1970)“, v samizdate vyšla *Concordia* (1987). Hela Volanská: *Ako na cudzej svadbe* – prvé vydanie signuje rok 1987. Volanská text ukončila a pripravila na vydanie v roku 1989.

30 BALÁŽ, Anton: *Povedz slovo čisté*. Bratislava: Literárne informačné centrum, 2017, s. 111.

31 Tamže, s. 133.

32 ŠTEVČEK, Ján: *Dejiny slovenského románu*. Bratislava: Tatran, 1989, s. 427.

33 BALÁŽ, Anton: *Povedz slovo čisté*. Bratislava: Literárne informačné centrum, 2017, s. 112.

34 Memoárová spisba autorov Jána Hrušovského, Jána Smreka, Pavla Bunčáka, Míla Urbana, Hany Zelinovej, Andreja Plávku, aby postupne spomienková empiria v literatúre na konci storočia utíchla prirodzene svojím vydavateľským naplnením sa, ale viac pod tlakom vnútoliterárnych procesov v pozajzdových sedemdesiatych rokoch (II. zjazd ZSS v roku 1972).

odohrávajúce sa v strednej Európe od tridsiatych rokov do povojnových desaťročí, v ktorých sa ľudský, občiansky i profesijný život literárnej postavy v románe spájal s tým, čo historické, politické, ekonomické, konfesijné a etnické udalosti pretínajúce sa vo vojnovnej dráme niesli so sebou aj vtedy, keď sa literárne tematizovaná vojnová udalosť stávala slabnúcou rozpomienkou na nie tak dávne deje, pritom však uchovávala ich presah v životoch tých, čo ňou prešli a prežili vojnové hrôzy na bojiskách, v horách, v koncentrákoch a nemocniciach. Helu Volanskú už ako lekárku v žilinskej nemocnici sleduje bezpečnosť, dostane sa do väzenia a neskôr do tábora v Novákoch, odkiaľ utečie do Slovenského národného povstania, v ktorom sa uplatní jej lekárska skúsenosť. V Povstaní sa stretáva so známymi postavami budúceho politického vedenia štátu a aktualizuje v ich literárnom texte reálnymi občianskymi priezviskami.³⁵ Volanská toto spoločenské aj osobné obdobie opisuje hodnoverne a jej reč i nechýba autentickosť: „*Pobyt na Slovensku je opísaný drsnnejším štýlom až dokumentárne. Práve z tohto hľadiska by sa mali v určitých pasážach uvádzať plné mená aktérov.*“³⁶

Nič nekončí, alebo inak, sme a ostávame spojení svojimi osobnými dejinami a pamätou s dejinami spoločenstva, v ktorom žijeme, hoci ich priamy dotyk (ne)cítíme, či už nás znepokojujú ich ohlasy a presahy, alebo ich tendenčné sprítomňovanie vôkol nás. Volanskej nepatetická, nemoralizujúca, iba rekonštruujúca rozpomienka na dejiny vojnovéj a povojnovéj Európy a politické pohyby v oslobodenej republike, ktoré poznačili aj po skončení vojny jej súkromný život, sú precúdené jediným ľudským životom, najskôr aj preto nešetří pri „dokumentoch“ hrôzy, ktorými sa humánne zmýšľanie nad človekom, humánnym spoločenstvom, uvažuje o pravidlách spoločnosti a o ňou „pošliapaných pojmoch *Spravodlivosť. Pravda. Svedomie*“.³⁷ V literárnom príbehu, ani v občianskom živote Hela Volanská nechce uveriť, že sa v civilizovanej Európe 20. storočia vôbec mohli stať, navyše v slovanskom svete, na Slovensku, v Poľsku a v Čechách. A predsa sa stali, v päťdesiatych rokoch zasiahli tragicky aj do jej života, profesie, vzťahov, aj do nazerania na zmysel života, na rodinu a na ideály povojnového sveta, teraz už známej spisovateľky a lekárky Hely Volanskej. Intenzita prežitého a tlak autentického poznania ako následok i dôsledok osobnej pamäti z dramatických a existenciálne pointovaných vojnových skúseností sú v próze Ako na cudzej svadbe v takej presile, že ďalšie tvorivé i občianske „osudy“, ktoré Helu Volanskú stretli v normalizačných rokoch, oslabili jej tematický záujem o vyrovnanie sa s týmto časovým úsekom svojej biografie: „*V rokoch normalizácie nesmela publikovať [...].*“ Jej situácia sa znova skomplikovala po „vstupe vojsk“ a po zákaze publikovania. O tomto čase previerok a vyhadzovania z práce však hovorí málo.³⁸ Napokon literárny historik Vladimír Petrík, brat Jána Petrika z Balážovho rozprávania v texte *Povedz slovo čisté*, o tejto línii Volanskej textu uvažuje takto: „*Próza Ako na cudzej svadbe má teda vecnú rovinu, ktorú možno prikladať ku skutočnosti a ktorá súvisí bezprostredne aj s autorčinou biografiou. Je v nej však aj poézia spomienok tam, kde sa vrátila do detských rokov, a vtedy pracuje s typizačnými prvkami. Rodinné prostredie a širší spoločenský rámec, v ktorom rodina*

35 Volanská uvádza autentické priezviská straníckych funkcionárov Ďuriš, Široký, Reimann, Zupka.

36 BŽOCH, Jozef: *Peripetie života samizdatovej autorky*. Sme, 12. 3. 2010, s. 18.

37 VOLANSKÁ, Hela: *Ako na cudzej svadbe*. Bratislava: Vydavateľstvo Marenčin PT, 2009, s. 239.

38 PETRÍK, Vladimír: *Sila umenia a pravda života*. (Doslov). In: VOLANSKÁ, Hela: *Ako na cudzej svadbe*. Bratislava: Vydavateľstvo Marenčin PT, 2009, s. 245–246.

žije, je vierohodnou výpoveďou o živote židovskej komunity v Poľsku a o vzťahu príslušníkov väčšínovej spoločnosti k nej. To znamená, že próza spĺňa aj žánrovú charakteristiku autobiografického románu. Zároveň je však svedectvom. Vydáva svedectvo o autorke a o dobe. Každé svedectvo je subjektívne a platí to nepochybne aj v tomto prípade, kde sa pravda umenia tesne stýka s pravdou života. Možno povedať, že sila suverénneho umenia tak znásobuje pravdu života.³⁹

Priblíženie zámeru Hely Volanskej a Antona Baláža naznačuje, že prozaik pri svojej práci nad poslednými rokmi Štefana Krčméryho mal, predpokladáme, vedomosť o Zelenkovej výskume a o Volanskej biografickej próze. Obidva textové počiny naisto upevnili jeho zámer, Volanskej text navyše naznačil, že sa možno kompozične pohybovať v detaile i panoramatickom zábere, čo sa v jej románe Ako na cudzej svadbe nemusel vyrovnávať s tak rozsiahlym materiálom, tak naliehavou potrebou prepájať osobné a všeobecné zo spoločenskej praxe konkrétneho desaťročia, ale i on potreboval zakomponovať autentické do príbehu prostredníctvom vysokoškoláka Jakuba. Navyše Anton Baláž docenil „reč“ dokumentu i skutočnosť, že mu rozpätie desaťročia dovoľia, aby do vydania publikácie vložil Dokumentárnu prílohu⁴⁰ s rodinnou fotografiou, kresbou palmy, ktorá sprevádza rukopis Venček psychiatrický, „sú to texty s náboženským obsahom“ a Krčméryho strojopisne zaznamenanú genézu *Psychiatria slovenská* zo septembra 1953. Tak či onak, prozaik Anton Baláž textom *Povedz slovo čisté* oslovil a možno aj vyzval kultúrnu, študujúcu a odbornú verejnosť a jeho návrat k osobnosti Štefana Krčméryho aj k spoločenskému, aj kultúrnemu kontextu jeho posledných rokov sa pridružil k precizovaniu poznania o vývinových pohyboch modernej slovenskej literatúry, pričínal sa o svoje miesto beletristu v aktuálnom profesijnom dialógu s literárnou históriou.

Osobnostný vklad Štefana Krčméryho má veľa rozmerov a nemálo podnetov. To, čím sa zamestnáva pri precizovaní svojich textov do pripravovaného vydania výberu z jeho poézie, ako detailne upravoval svoje výkladové a reflexívne texty v Pezinku, len potvrdzuje pevnosť a ustálenosť spôsobu, akým obnovuje a upevňuje osobnú predstavu o vysokej literatúre. Zámer, ako v dvadsiatych rokoch chcel presadiť prostredníctvom časopisu Slovenských pohľadoch, ktoré prevzal po Vajanskom a Jozefovi Škultétym, uskutočnil ako ich šéfredaktor zverejnením svojho program *O možnostiach slovenskej literatúry*⁴¹. Za riešenie považoval rozvíjanie kontinuity a vytváranie podmienok na transfúziu tých hodnôt z vývinu literatúry, ktoré utvárali jej pevné estetické a mravné podložie a poskytovali podnety na to, aby sa otvárala okolitým literatúram. Krčméry tým rozumel nielen rozvíjanie prekladateľského zázemia, ale aj ním vymedzený znak, „chcel mať slovenskú literatúru ako jednotný duchovný svet, nenarušený ničím „neprirodzeným“, a nech sa bolo potrebné vyrovnávať s ťažkosťami vôkol literatúry a jej autora, vedel, že „i tak mám význam veľký: držať statočne kontinuitu“.⁴² Vedenie časopisu po básnikovi preberal Andrej Mráz, a to sa

39 Tamže.

40 Dokumentárna príloha: *Pezinské roky Štefana Krčméryho 1949–1955*, s. 451–485; bibliografické náčrty *O autorovi* (doplňme, Antonovi Balážovi), s. 491–492 a *O Štefanovi Krčmérym*, s. 492–493. (In: BALÁŽ, Anton: *Povedz slovo čisté*. Bratislava: Literárne informačné centrum 2017.)

41 KRČMÉRY, Štefan: *O možnostiach slovenskej literatúry* (1926). In: CHMEL, Rudolf (ed.): *Dejiny v dejinách. K storočnici Slovenských pohľadov*. Bratislava: Slovenský spisovateľ, 1981, s. 72.

42 Tamže, s. 75.

Slovenské pohľady koncepcne napojili na Hurbanovu požiadavku, aby boli pohľadmi na vedy a umenia. Štefan Krčméry vložil do časopisu tak, ako do svojho života a dieťa schopnosť myslieť o umení, a tak prinášať univerzálne hodnoty vyjadrujúce pokoru a ušľachtilosť ľudského rodu. Jeho osobná daň v tomto úsilí zostala prívysoká a pevná.

Literatúra

- BALÁŽ, Anton: *Povedz slovo čisté*. Bratislava: Literárne informačné centrum, 2017.
- BŽOCH, Jozef: *Peripetie života samizdatovej autorky*. Sme, 12. 3. 2010, s. 18.
- ČÚZY, Ladislav: *Na pomedzí reality a literárnej fikcie*. Knižná revue 27, 2017, č. 9, s. 21–22.
- CHMEL, Rudolf (ed.): *Dejiny v dejinách. K storočnici Slovenských pohľadov*. Bratislava: Slovenský spisovateľ, 1981.
- KRČMÉRY, Štefan: *Dejiny literatúry slovenskej I.–II.* Bratislava: Tatran, 1976.
- KRČMÉRY, Štefan: *O možnostiach slovenskej literatúry (1926)*. In: CHMEL, Rudolf (ed.): *Dejiny v dejinách. K storočnici Slovenských pohľadov*. Bratislava: Slovenský spisovateľ, 1981.
- KRČMÉRY, Štefan: *Slovo čisté*. Bratislava: Tatran, 1996.
- KRČMÉRYOVÁ, Hela: *Puknuté husle. Spomienky na Štefana Krčméryho*. Bratislava: Slovenský spisovateľ, 1967.
- ŠMATLÁK, Stanislav: *150 rokov slovenskej lyriky*. Bratislava: Tatran, 1971.
- ŠTEVČEK, Ján: *Dejiny slovenského románu*. Bratislava: Tatran, 1988.
- PETRÍK, Vladimír: *Sila umenia a pravda života* (Doslov). In: VOLANSKÁ, Hela: *Ako na cudzej svadbe*. Bratislava: Vydavateľstvo Marenčin PT, 2009.
- PŘEROVSKÝ, Viktor: *Literatúra slovenská*. Zvolen: Slovenská kníhtlačiareň, 1920.
- VOLANSKÁ, Hela: *Ako na cudzej svadbe*. Bratislava: Vydavateľstvo Marenčin PT, 2009.
- ZELENKOVÁ, Anna: *Slovenská prozódia a verzifikácia v rukopise Štefana Krčméryho (1935)*. Praha: Slovanský ústav AV ČR – Euroslavica, 2006.
- ZELENKOVÁ, Anna: *Medzi vzájomnosťou a nevzájomnosťou. Sondy do česko-slovenských a slovensko-českých literárnych vzťahov*. Praha: Slovanský ústav AV ČR – Nitra: Filozofická fakulta Univerzita Konštantína Filozofa, 2009.
- ZELENKOVÁ, Anna (ed.): *Veci na dne duše. Dva neznáme rukopisy Štefana Krčméryho. A ešte letiace tiene; Vajanský*. Martin: Matica slovenská – Praha: Slovanský ústav AV ČR, v. v. i., 2012.

prof. PhDr. Viera Žemberová, CSc.

Inštitút slovakistiky a mediálnych štúdií
Filozofická fakulta, Prešovská univerzita v Prešove
Ul. 17. novembra 1, 080 00 Prešov, Slovensko
viera.zemberova@ff.unipo.sk

